

ELS COLORS DE L'AIGUA EN EL PAISATGE DE LA CATALUNYA ALTMEDIEVAL

Anahí ÁLVAREZ AGUADO¹
Universität Hamburg

1. INTRODUCCIÓ

El color és un dels elements més significatius que defineix el paisatge. Així, en estudiar la toponímia és freqüent trobar-hi denominacions constituïdes d'un nom genèric, que designa un element del paisatge (natural o urbà), juntament amb un adjectiu de color. Certament, en els darrers anys diversos autors han estudiat a bastament la qüestió de la presència del color en les denominacions toponímiques catalanes, tot tractant-ne diversos períodes i àmbits geogràfics. En aquest sentit, és especialment del nostre interès el treball de Pere J. Quetglas i Ana Gómez Rabal (2018), dedicat a les denominacions toponímiques formades per termes de color que hom troba a la documentació llatina del domini lingüístic del català, en el marc cronològic que va de l'any 800 al 1150, aproximadament. Els autors, tot fent una divisió entre paisatge rural i paisatge urbà (2018: 317), se centraren en l'estudi del primer, i tingueren en compte els noms genèrics i específics que designen elements constitutius del paisatge, com ara *mons*, *podium*, *collum*, *petra*, *serra*, *spina*, etcètera; en canvi, per bé que sí que hi inclogueren els termes *gurgus* i *ripa*, descartaren en general les denominacions de formacions aquoses, referides a rius i mars, entre d'altres (2018: 318). Seguint ben de prop aquest estudi, enfoquem el present treball precisament en les denominacions que fan al·lusió a cursos d'aigua i altres formacions aquoses, i que donen nom a rius, torrents, brols, llacs i gorgs, així com d'altres que inclouen la idea d'aigua en un sentit més ampli, i que es testimonien juntament

1. Aquest treball ha estat realitzat en el si del grup de recerca del *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, beneficiari del projecte de R+D+I «Ampliación y desarrollo de la base de dades *Corpus Documentale Latinum Cataloniae* (CODOLCAT) (3)» (PID2020-115276GB-C21) i integrant de la Xarxa d'Investigació «*Corpus Documentale Latinum Hispaniarum* 2» (RED2022-134432-T), ambdós finançats pel Ministeri de Ciència i Innovació, Agència Estatal d'Investigació (10.13039/501100011033). És beneficiari, a més, dels ajuts de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i de la Union Académique Internationale (UAI), i forma part del Grup de Recerca Consolidat GRATAEM, reconegut per la Generalitat de Catalunya (2021SGR00864).

amb un adjectiu de color. Per al recull de denominacions hem tingut en compte especialment aquelles en què el nom genèric es manté diferenciatiu del terme de color (en certa manera, com si es tractés d'un pretopònim² aplicat a noms de rius i similars), per tal com això ens permet individuar i evidenciar la presència dels termes de color com a elements que l'home ha tingut a l'abast per assenyalar allò que és vistós o diferent en el paisatge. Tanmateix, en alguns casos, que exposarem oportunament, el mot de color s'ha fusionat amb el terme genèric, esdevenint un topònim. Hi tornarem més endavant.

Pel que fa a la qüestió de la hidronímia catalana, la majoria dels principals rius del nostre territori no té un nom de caràcter descriptiu, o si ho era en el moment de la seva creació avui se'n desconeix el significat primigeni (Rabella 2019: 205). D'entre els noms de riu que sí que sembla que tingueren, en l'origen, un significat descriptiu, n'hi ha, en efecte, un nombre considerable que està constituït per un terme de color, juntament amb el denominatiu de riu o de curs fluvial. En el sistema llatí inicial hi hagué una sèrie de noms genèrics que designaven els cursos fluvials majors (*flumen*, *fluvius* i *amnis*) i uns altres, els menors, ja fossin intermitents o estacionals (com ara *riuus*, *aqua* i *torrens*). Posteriorment, s'integraren en aquest sistema altres mots llatins, com *ripa*. En les llengües romàniques aquest model patí variacions i, de la mateixa manera que s'esdevé també en d'altres àmbits lèxics, hi tingueren lloc desplaçaments semàntics. Un dels canvis més evidents en català, castellà i occità³ és la pèrdua dels noms llatins que designaven els cursos fluvials majors, mentre que, en canvi, mots com *riuus* hi guanyaren el predomini (Rabella 2019: 210). Altres canvis semàntics es troben, per exemple, en el català *aigua*, nom que a partir del seu sentit més primigeni va prendre el valor de 'curs fluvial'; el mateix succeeix amb el terme *riparia*, derivat de *ripa*, que a partir del sentit originari en al·lusió a una 'riba' va esdevenir el nom comú per designar un 'curs d'aigua'. Aquests termes, quan apareixen combinats amb adjectius de color, devien actuar primerament com a simples descriptors del paisatge (en tant que devien cridar l'atenció del vianant), per esdevenir en alguns casos, més tard, l'hidrònim que ha pervingut fins ara.

2. LES NOSTRES FONTS

En aquesta ocasió, ens proposem de fer una ampliació del treball que hem esmentat unes línies més amunt (Quetglas / Gómez Rabal 2018), tot centrant-nos en la qüestió de la cromohidronímia, a partir dels textos i diplomes de l'alta Edat mitjana del nostre domini lingüístic. Per dur a terme l'anàlisi d'aquest lèxic és indispensable el *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae* (GMLC) —que actualment també està disponible en la seva

2. Sobre el concepte de pretopònim ja han parlat a bastament diversos autors, i ens sembla que no caldria aportar-hi res de nou. Sobre aquesta qüestió, hem seguit de prop les aportacions de Maria-Reina Bastardas (2015) i d'Enric Moreu-Rey (1982: 20).

3. Per contrari, en italià es manté el nom *fiume*, derivat romànic de *flumen*, i en francès coexisteixen dos mots: *fleuve* 'riu' i *rivière* 'curs menors', 'afluent'.

versió digital—,⁴ glossari de les veus llatines i romàniques que es testimonien en les fonts documentals catalanes entre els segles IX i XII, i que recull les innovacions lèxiques i semàntiques d'aquests mots. La nostra investigació s'ha servit a més en gran mesura de la base de dades del *Corpus Documentale Latinum Cataloniae* (CODOLCAT) —el límit cronològic del qual s'amplia fins a finals del segle XII—, plataforma que ens ha permès dur a terme el recull complet de variants i formes, així com de testimonis documentals. L'estudi que aquí presentem s'emmarca, doncs, en el treball desenvolupat per l'equip del GMLC, i és a partir d'aquest corpus documental que indagarem en les fonts per escatir quina és la presència de les denominacions de formacions aquoses formades a partir d'adjectius de color.

Tot centrant-nos en aquesta documentació, eminentment notarial i jurídica, del domini lingüístic del català, la recerca ha revelat la presència de diversos substantius genèrics que designen els cursos fluvials majors i menors, així com d'algunes formacions aquoses i d'altres cursos d'aigua, i que apareixen juntament amb un adjectiu de color que els identifica. De formacions que apareixen conjuntament amb un terme de color, n'hem individuat nou: *aqua*, *flumen*, *fluuius*, *fons*, *gorgus*, *lacuna*, *ripa*, *riuus* i *stagnum*.⁵ La classificació dels elements constitutius d'aquestes denominacions es pot mostrar de la manera següent:

- a) Cursos d'aigua: *flumen*, *fluuius*, *fons* i *riuus*.
- b) Formacions aquoses: *gorgus*, *lacuna* i *stagnum*.
- c) Llindars i marges: *ripa*.
- d) Aigua: *aqua*.

L'estudi d'aquests mots genèrics inclou, a més, les variants i formes romàniques amb què sovint es llegeixen en els testimonis documentals.⁶ En alguns casos, i com dèiem unes línies més amunt, els genèrics s'han integrat amb l'adjectiu de colors, i aquests casos també els hem contemplat.

3. EL COLOR EN LA HIDRONÍMIA

A partir del rastreig de testimonis documentals al corpus de documentació del domini lingüístic del català, hem pogut establir quatre àmbits de color, representats lèxicament pels adjectius següents: blanc (*albus* i *argenteus*), negre (*niger*), vermell (*rubeus* i

4. Actualment s'està publicant, digitalment, la nova edició de les entrades lexicogràfiques publicades prèviament en paper, i lemes nous de les lletres E i H-Z Vid. *GMLC digital* v. 2 (2022).

5. Així doncs, no s'han inclòs la resta de denominacions referides al paisatge de l'aigua, en tant que no apareixen acompanyades d'un terme de color. Són les següents: *alueus*, *amnis*, *aqueductus*, *lacus*, *mare*, *pelagus*, *puteus*, *regus*, *riuulus*, *sponda*, *stillicinius* i *torrens*.

6. Així, de *gorgus* s'inclouen també *gorg* i *gurgite*; de *lacuna*, *laccuna* i *laguna*; d'*aqua*, *agua*, i de *riuus*, la forma romànica *riu*.

rubricatus) i groc (*aureolus*); d'aquestes famílies cromàtiques, les tres primeres semblen més segures, mentre que la del groc, a la llum de l'únic testimoni recollit, s'inclou amb certes reserves, que mirarem d'explicar pertinentment. A continuació, presentem l'anàlisi de les dades recollides en cadascun d'aquests àmbits a partir de les eines ofertes tant pel *GMLC* com pel *CODOLCAT*, acompanyada d'una selecció dels testimonis documentals més representatius.⁷

3.1. ÀMBIT DEL BLANC

	albus	argenteus
aqua	x	
flumen		
fluuius		
fons	x	x
gurgus		
lacuna	x	
ripa	x	
rius	x	x
stagnum		

Taula 1

El color blanc referit al paisatge de l'aigua està representat principalment per l'adjectiu *albus*; de denominacions que inclouen aquesta noció n'hem testimoniats diverses amb els noms genèrics *aqua*, *fons*, *lacuna*, *ripa* i *rius*. Així, pel que fa a *lacuna*, hem trobat els exemples següents:

1002 CSCugat II 364, p. 11: in termino de castrum Olerdola, in locum que dicunt **Laccuna Alba** uel Canellas.⁸

7. Els testimonis documentals se citen segons els criteris establerts pel *GMLC*; així, van encapçalats per la data del diploma en negreta, seguida de l'abreviatura de l'edició i del número del document en ella, així com la pàgina o les pàgines en què apareix la cita concreta. La relació de les abreviatures emprades i la referència completa a les edicions es pot consultar a la web del *CODOLCAT*. Pel que fa a la selecció de testimonis oferts, hem mirat de proporcionar el nombre d'exemples més representatiu; en el cas d'algunes denominacions que es testimonien a bastament al nostre corpus, s'ha ofert una selecció de testimonis. Aquest és el cas, per exemple, de les denominacions del tipus ***aqua alba* o *rius niger***, que apareixen en un nombre molt gran d'ocasions.

8. En aquest document de Sant Cugat el nom de *Lacuna Alba* apareix com a alternativa al topònim de *Canyelles*. Segons Bastardas i Rufat (1994: 156), es tracta de colònies de canyes a les vores d'una llacuna. Segons Balari (1899: 146), aquest indret es troba en el terme del Castell d'Olerdola, i Roca

1080 CSCugat II 699, p. 362: et ipsam medietatem de alodio de **Lacuna Alba**, omnem meum directum.

1161 CSCugat III 1039, p. 208: filium nostrum ad monachinalem abitum cum ipsa honore qui uocatur **Lacuna Alba**, quod nos damus per suam hereditatem.

Tenim també un nombre considerable de mencions del lloc anomenat *aqua alba*, en un origen 'riera d'aigües blanques', nom antic que es correspon amb l'actual topònim de *Gualba*; per contracció dels dos mots, el terme passà a *aqualba* i *agualba* i, més endavant, per supressió de la vocal inicial, esdevingué *Gualba*:⁹

984 CSCugat I 161, p. 135: et afrontad: de parte orientis in **Agua alba**, de meridie in Tordaria.

1002 CSCugat II 363, p. 10: de occiduo in terminos de ualle que dicunt **Aqua Alba** uel in summitate Monte Signo.

1023 CSCugat II 488, p. 138: manifestum est enim quia precepit nobis quondam predicti Udardi ... de suos alodes quod ille habebat in comitato Barch., id est, ipsa uilla que dicunt **Aqualba**.

1039 CSCugat II 548, p. 208: per hanc scripturam donacionis nostre donamus eiusdem predicto cenobio alodium nostrum proprio in Pertigacio, siue in **Agualba**.

1045 CSCugat II 577, p. 241: de quibusdam uineis que sunt in terminio de **Aqua Alba** siue de rio Tort ... et sunt hec infra terminio uille **Aque Albe** nominate.

I, encara, algunes al·lusions a cursos fluvials, amb el mot *riuus* i l'adjectiu *albus*:

1010 CDipÀger 1, p. 202: et inde peruadit in Rialbo, et ascendit contra circi in **riuo Albo** superiore et sic peruadit contra occiduo in castro Comezols.

1090 Baraut, *ActUrgell* 74, p. 159: et in **Riuo Albo** simili modo omne decimum de nostra dominicatura.

Aquesta denominació, amb el sentit de 'riu blanc' —ja sigui per l'aigua que hi raja, com pel color dels còdols presents al riu—¹⁰ es llegeix també amb la forma *Rialb*, freqüentíssima als nostres textos i diplomes ja com a topònim:

839 Baraut, *ActUrgell* 2, p. 51: deinde ipsas parrochias de Kapudeizo Horganiano uel Fauano atque Kapudeizo atque Lazouez uel Curtizda ... siue Palierolus atque **Rialbo**.

Garriga (1961: 65) l'inclou entre els topònims antics de color, els derivats moderns dels quals no s'han pogut identificar.

9. Balari (1899: 141-142) assenyala que aquest nom fou donat a un salient situat en la part nord-est del Montseny, que en caure aixecava una escuma blanca tot presentant a la vista un desnivell de 250 a 300 metres: «el nombre *Gualba* no es debido al salto o caída, sino al color del agua, que es blanca (*alba*) al despeñarse. Ofrécese la particularidad de que la cascada dio nombre al pueblo de *Gualba*, de 800 habitantes, y después dicha cascada lo ha tomado del mismo pueblo, y por esto se la llama *Salt de Gualba*». Vid. etiam Coromines, *Onomasticon* IV 390a, 34.

10. En efecte, el topònim *Rialb* es testimonia a bastament al CODOLCAT, sobretot a partir del segle xi. Vegi's, per exemple, **1048** Bolòs, *Serrateix* 93, p. 171: in comitatu Bergitano, infra termineis de Balcebre, in loco que nuncupant **Rialb**.

Constatem encara tres testimonis de l'adjectiu *argenteus*, un adjectiu que al nostre corpus documental es llegeix a bastament en al·lusió a monedes platejades o a objectes fets d'aquest metall; tanmateix, hem trobat algunes mencions en què *argenteus* s'aplica a un broll i a un riu, 'argentat' o potser 'molt blanc', tal vegada per l'efecte que hi fa l'esclat de l'aigua. Els testimonis següents els incloem amb reserves, car no és segur que *argenteus* al·ludeixi al color (Quetglas 2019: 97):

805 Baraut, *CartAndorra* I 1, p. 89: a parte orientis in stacnum Laugencium et in **fonte Ar-gentea**.

1059 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 396, p. 1170: iuxta ipsam **fontem de Argentiam**.

1097 DACCBarcelona 1637, p. 2536: a riuo Primiane usque in **riuo Argenton**a.

3.2. ÀMBIT DEL NEGRE

	niger
aqua	
flumen	
fluuius	
fons	
gurgus	x
lacuna	
ripa	
rius	x
stagnum	x

Taula 2

El negre és un color força present en la denominació de cursos fluvials i formacions aquoses, i està representat lèxicament per l'adjectiu *niger* 'negre'. Així, el trobem en construccions del tipus *gurgo nigro*, *riuo nigro*, *stagnu nigru*, tot expressant la característica d'aquests rius, llacs i gorgs de tenir unes aigües profundes, potser per la presència de còdols i pedres fosques en els seus fons. En el cas dels gorgs, per exemple, no resulta difícil d'imaginar-se un indret ombrívol, en què s'hi escola poca llum i la vegetació és densa, i amb un fons aquàtic abundós en roques (Balari 1899: 148).¹¹ Vegeu així alguns

11. L'autor identifica alguns gorgs qualificats amb l'adjectiu *niger*, la majoria dels quals molt profunds: «el río de Santa Fe en el Montseny precipitándose con estrépito desde una altura de treinta metros forma el Salt de Gualba, y esta cascada cae en el tétrico y legendario *Gorch negre*, que mide de dieciocho a veinte metros de profundidad con diez metros de longitud por unos seis de anchura. La cristalina superficie del *Gorch negre* es de color azul oscuro, debido a su profundidad y a la entonación negruzca de las rocas del fondo».

testimonis de les denominacions referides a *gurgus* i *riuus*, molt presents en la nostra documentació:¹²

867 (925?) Baraut, *DipTavèrnoles* 7, p. 81: alia in grado de Exouallo, de IIIa in **Riuo Nigro**.

951 DipRosselló 328, p. 309: de uno latius in quia qui pergit ad **gurgo nigro**, de alio latius in terra Ilario.

954 DipGirona 304, p. 281: peruenit subtus monte Caluel per ipsa uia que assendit et uadit in **Gurgo Nigro**.

977 Baraut, *ActUrgell* 37, p. 100: et pergit per ipsa strata Cardonense usque ad ipso gradello et uadit inde usque in orto regis et usque in ipso **riuo Nigro**.

988 Baraut, *DocUrgell* 214 (Urgellia 3, p. 46): et afrontat hec omnia ... de meridie afrontat in Monte Rufo, de oociduo afrontat in **Riuo Nero**.

992 DCBarcelona 222, p. 439: et discurrit ipse torrens usque in **Gorgo Nigro**, et iniungit in ipsa aqua que dicunt Aragon.

1002 Bach, *DipADSolsona* 15, p. 53: a meridiana quoque plaga in **riuum Ner**.

1067 Llorens, *DocSolsona* 144 (Urgellia 11, p. 430): et sunt infra fines **Riu Nero** uel in monte Rupto siue in ipso Salano de Charunga uel ad ipso Chouil super ipso molino qui fuit de Maztofs.

1073 Ordeig, *Dotalies* II 229, p. 229: sunt suprascripte uinee pecie due in loco que uocatur **Gorg Ner**, qui fuerunt de Mir Seniofredi et de Guillelmus Macode.

1145 Pons, *Roca Rossa* 1, p. 37: et uadit ferire a meridie in **Gurgite Nigro**.

Semblantment, en un document pallarès es llegeix, en el context de les afrontacions d'una compravenda, el lloc dit *stagnu nigro* 'estany negre' a la Vall d'Orrit:

[987-996] DipPallars 313, p. 445: et est ipsa terra in ualle Orritense, in loco ubi dicitur ad ipsa insula de **Stagnu nigro**.

I adduïm encara un altre testimoni del lloc dit 'estany negre', que es llegeix en les afrontacions d'una donació a Santa Maria de Solsona:

1117 DipADSolsona 146, p. 203: et est alia pecia in locum quem uocant an al Gradel, et afrontat ex una parte in **Stagnum Nigrum**, de uero parte alia in alaudio de Boccaters, de alia in alaudio de Bernard Esclua.

12. La denominació *riuo nigro* i les seves variants es documenten arreu del CODOLCAT. Vegi's, per exemple: **1001** Baraut, *DocUrgell* 270, p. 100: **riuo Nigro**; **1102** DipADSolsona 22, p. 62: **riuo Nigro**, entre d'altres.

3.3. ÀMBIT DEL VERMELL

	rubeus ¹³	rubricatus ¹⁴
aqua	x	
flumen		x
fluuius		x
fons	x	
gurgus		
lacuna	x	
ripa	x	
rius	x	x
stagnum		

Taula 3

Juntament amb les tonalitats negres són molt presents les vermelles i roges, representades principalment per l'adjectiu *rubeus* 'vermell', i també 'roig', i referides a diversos genèrics, com ara *rius*:¹⁵

1065 Puig i Ustrell, *Dipl. St. Llorenç del Munt* 420, p. 1210: iterum dono tibi ipsum meum mansum quem habeo in **Riuo Rubeo** cum terris et uineis et omnibus que ad illum pertinent.

En aquest sentit, sembla que l'adjectiu devia caracteritzar, potser, el llit, tal vegada de tons rogencs, per on s'esmunyen les aigües. Tenim notícies també d'una llacuna (amb la variant *laguna*) qualificada amb l'adjectiu *rubeus* (que al diploma es llegeix amb la forma *rubia*). Probablement el nom de color ve donat per les tonalitats vermellenques de la terra que forma aquest petit llac, que devien caracteritzar l'indret:

1011 (?) CSCugat II 432, p. 77: uaditque per ipsum estret de Alastro ad ipsa fonte de Iunchosa et pergit per ipsa serra ad **laguna Rubia**.

L'adjectiu *rubeus* es llegeix també en referència als marges i riberes dels rius. Així, per exemple, en un document de l'any 980 s'indiquen les afrontacions del castell de Cabra, que pel costat oriental limitava amb el pont de l'Armentera i amb el riu Gaià, i seguia per on discorria aquest riu fins les *ripas rubeas* 'ribes roges':

13. S'inclouen les variants *rubius*, *roiis*, *roia*, etc.

14. Inclouem també les variants *lubricatus*, *lubrigadus* i *lupricatus*.

15. Rabella (2019: 218) identifica la denominació *riuo rubeo* 'riu roig' amb l'actual riera de Rubí.

980 ACondal 186, p. 365: in flumen Gaiani et uadit per ipso flumine usque ad **Ripas Rubeas** que sunt subttus ecclesia beati Petri de Gaiani.

Així, també, tenim esment dels marges del torrent anomenat *Avellà*, prop del riu Noia del Penedès, en què es descriuen uns indrets en què, per la part oriental, comença el lloc en què una ribera és blanca i l'altra, vermella:

917 CSCugat I 9, p. 366: ipso torrente de fonte que uocant de Auellano, ubi una **ripa** est **alba** et alia **rubia**, usque in rio de Annolia, et de parte occidentis afrontat similiter in torrente ad ipso Sanniliare, et parte meridie in alueo Annolia et de parte circi per ipsum torrente unde ipsa uia pergit ubique.

A partir de la cerca de variants dels termes, hem trobat gràcies al *CODOLCAT* un testimoni de la segona meitat del segle XII, en què es llegeix la forma *roia*, variant romànica de l'adjectiu *rubeus*, referit a una riba, potser ja com a nom del castell (*castrum*):

1169 Bisson, *Fiscal Accounts* II 22, p. 76: et castrum similiter de **Ripa roia** mitto uobis in pignore.

I, encara, documentem tot un seguit de testimonis, des de la segona meitat del segle X, en què apareix una font denominada *fonte rubea*, topònim que es va fer extensiu al castell (*castrum*) i finalment a tot el municipi, en l'actual *Font-rubí*.¹⁶ En l'origen hi devia haver segurament un broll, potser caracteritzat per la presència de terra vermellenca.¹⁷

983 DCBarcelona 144, p. 346: et per hanc scripturam uinditionis uindimus tibi in pago Barchinonensi in terminio de castro **Fonte Rubea**.

Arribats a aquest punt, és precís esmentar l'existència d'un altre terme, ben arrelat en la llengua des de temps antics, que conté la noció de 'vermell'. Es tracta de l'hidrònim *Llobregat*, que en l'origen (i aquest és el consens sostingut pels experts, per bé que hi ha algunes etimologies populars) devia el seu nom al llatí *rubricatus* 'rogenc'. Així, el riu dit *Rubricatum* es testimonia des d'antic, i ja en donen notícies Pomponi Mela i Plini el Vell.¹⁸ Les mencions medievals d'aquesta denominació revelen la coexistència ja sigui de la forma *rubricatus* com d'una forma dissimilada *lubricatus*, amb les variants *lubrigadus* i *lupricatus*. Segons Coromines,¹⁹

16. Vid. Coromines, *Onomasticon* IV 252a, 55 ss.

17. El topònim es testimonia abundantment al *CODOLCAT*. Així, vegi's **956** CSCugat I 45, p. 121: **Fonte Rubia**; **1098** CSCugat II 773, p. 430: ut ipse locus s. **Marie de Fonte Rubia**, etcètera.

18. En efecte, ja des del segle I d.C. apareix la denominació *rubricatum flumen* en Pomponi Mela (*de situ orbis* 2, 80: *Rubricatum in Barcinonis litore*) i a Plini (*nat.* 3, 21: *flumen rubricatum*).

19. Coromines, *Onomasticon* V 92a, 50.

palesament el color de les aigües d'aquest riu, sobretot des de Montserrat en avall (que era la zona més trepitjada i des de més antic, pels romans); amb dissimilació $r-r > l-r$, dissimilació d'un tipus molt general en català.

Aquesta dissimilació amb la forma *lubricatus* fa que es perdi l'associació amb el color roig que designa el mot llatí *rubricatus*, i no seria impossible veure-hi un encreuament amb el mot *lubricus* 'fangós', 'fosc', 'llòbrec'. Vegem-ne alguns dels testimonis recollits, des de la primera meitat del segle IX:

835 Baraut, *DipTavèrnoles* 5, p. 79: locus qui antiquitus uocabatur uilla Tineosi, in pago uide licet bergense, supra fluuium qui dicitur **Lubricatus**.

888 ACondal 5, p. 108: habet affrontaciones ex latere uno in medio **Lubrigado**; ex alio uero latus pergit per ipsa serra et uadit per aquaducto, qui intrat in riuo de Auizano et pergit per ipsa Amendula et infundit in **Lubrigado**; ... et infundit per ipsa serra usque in rio de Noceto et peruenit usque in flumen **Lubrigado**.

904 CSCugat I 2, p. 4: in casto Ceruillone, territorio Barch. quod situm est ultra fluuium **Lubricatum**, tractans et disponens.

939 DipGirona 248, p. 234: et ipsos terminos de Oliuos sunt: de oriente in rio **Lubricato** et de rio **Rubricato** uadit in directum per ipsa petra usque ad ipso Cannidello qui est ad ipsa mare.²⁰

964 DCBarcelona 76, p. 271: alia terra affrontat: de circi, in ipso regario; de aquilonis, in terra de Oliba uel suos eres; de meridie, in flumine **Lupricato**.

1055 MEBBarcelona 9, p. 40: attamen, si a castro Montiscati a flumen **Rubricati** et a montibus usque ad mare tantum alodii dederimus predicta canonica ... faciamus donacionis scripturam.

3.4. ÀMBIT DEL GROC

	aureolus
aqua	
flumen	
fluuius	
fons	x
gurgus	
lacuna	
ripa	
riuus	
stagnum	

Taula 4

20. En aquesta menció, en què se cita com a límit d'uns alocs, hi conflueixen les dues variants que donen nom al riu: *Lupricato* i *Rubricato*.

La presència del color groc a hidrònims o denominacions que incloguin la idea d'aigua és molt escassa, i en l'únic testimoni recollit apareix representat lèxicament per l'adjectiu *aureolus* 'dauradet' (i a partir d'aquí, tal vegada, 'groguet'). Aquest adjectiu el trobem únicament en la menció d'una font, denominada *fonte aureola* 'font groguenca', probablement a causa del rastre de color groc que hi deixaven aigües sulfuroses:²¹

1094 DACCB Barcelona V 1604, p. 2486: et abet affrontationes a parte orientis in torrent qui discurrit per tempus pluuiarum, de meridie in **fonte Oriola**, de occiduo in Ruuira de feu de Rosdors et de uicarios, de circi in alod de Sancta Maria Stagno.

4. CONCLUSIONS

Tot i que les dades extretes dels textos en relació a la cromohidronímia són de vegades escadusseres, i en general ofereixen poca informació sobre qüestions de *realia*, tanmateix a partir de l'anàlisi dels testimonis aquí presentats se'n poden inferir algunes conclusions interessants. En primer lloc, crida l'atenció el fet que en el context del paisatge de l'aigua el lèxic referent al color blau és inexistent; en efecte, allò que en l'imaginari col·lectiu caracteritza tot el que té a veure amb l'aigua no apareix en cap dels textos i diplomes adduïts. Es tracta d'una particularitat que segurament s'expliqui pel fet que l'home té la necessitat d'assenyalar, identificar i, en definitiva, anomenar allò que és diferent en el paisatge, que se surt de la normalitat. Aquest tret il·lustra el principi metodològic de l'excepcionalitat, concepte formulat pel toponimista rus F. P. Savarensky, i que fou desenvolupat pel geògraf Joan Tort, segons el qual en el naixement d'un topònim hi intervé més la raresa que no pas la tipicitat. Així, Tort n'explica el següent:

Conegut més aviat com a "principi de negativitat relativa" [...] podem resumir-lo com un tipus particular de comportament toponímic en què els noms de lloc, en contextos determinats, tendeixen a reflectir primer les característiques excepcionals de l'entorn on s'insereixen que no les característiques "típiques".²²

21. Així ho entén Coromines (*Onomasticon* VI 84a, 45 ss): 'font groga'. L'adjectiu *aureolus* i les seves variants (*oriolus*, *oriol*, *auriol*, etc.) és molt present en la toponímia medieval catalana i devia gaudir de vitalitat en la llengua, per bé que, com a adjectiu de color referit a altres elements, pràcticament no hi té presència.

22. Per a un tractament complet d'aquest concepte, vegeu Tort (2006: 78-79) i les aportacions de Henri Dorion, que en fou el gran divulgador (Dorion 1998). Aquest autor de l'escola de Quebec, juntament amb Jean Poirier, formulà la definició segons la qual «on appelle "principe de négativité relative" une règle qui ressort de la confrontation des choronymes et des caractères géographiques du milieu qui les a engendrés, et qui veut que les choronymes reflètent souvent les caractéristiques exceptionnelles de milieu plutôt que leurs caractères typiques. Ainsi, les choronymes témoignent souvent, du fait de leur occurrence même, de la carence relative ou de la rareté du phénomène qu'ils évoquent» (Dorion / Poirier 1975: 93).

En efecte, en referència a les denominacions dels cursos d'aigua, testimoniem termes de color pertanyents a altres tonalitats, però no hi ha ni rastre d'adjectius com *blauus*, el germanisme que en la documentació llatina medieval de Catalunya al·ludeix a aquest color i que sí que es testimonieja a bastament en referència a altres elements, com ara peces de vestir i teixits. Un fenomen similar s'observa, de fet, en el camp dels colors dels elements terrestres del paisatge, això és, la cromotoponímia: de termes de color referits a aquests elements se'n testimoniegen de moltes tonalitats, sobretot de vermell, blanc i negre, però en canvi el verd, que és el color més inherent en la natura, té una presència molt modesta en la toponímia.²³

Tornant, doncs, a les denominacions referides als cursos d'aigua, hom constata principalment mencions a les tonalitats obscures, per mitjà de l'adjectiu *niger*, sobretot en al·lusió a gorgs, estanys i rius, tot caracteritzant uns indrets ombrívols, de fons profunds plens de roques i de còdols. En segon terme, hi ha una presència considerable de denominacions que inclouen la idea de 'vermell' o de 'roig' com a caracterització de la terra rogenca dels marges i riberes de rius, així com dels cursos d'aigua d'algunes fonts. Finalment, el blanc, representat per l'adjectiu *albus*, adjectiu propi del llatí clàssic, s'aplica als cursos d'aigua que tenen a l'entorn roques i pedra calcària, d'una banda, i en d'altres casos esdevé la caracterització de salts d'aigua destacats, que de vegades acabaren esdevenint topònims pròpiament dits. Talment ho hem constatat, per exemple, en la denominació d'*aquae albae*, que esdevingué *Gualba*, o de *rius albus*, a *Rialb*. En canvi, cal destacar, en aquest sentit, la nul·la presència de *blancus* aplicat al paisatge de l'aigua, per bé que fou el mot d'origen germànic que, segons sembla a partir de l'estudi de les nostres fonts, gaudí de més vitalitat en la llengua en aquell temps per al·ludir a la noció de 'blanc'.

La caracterització per mitjà de l'element cromàtic d'aquests cursos d'aigua i formacions aquoses acabà esdevenint, en alguns casos, el topònim d'un indret. Així s'ha pogut observar en el cas d'alguns d'aquests noms de lloc que són identificables encara ara, com *Gualba*, *Rialb* o *Font-Rubí*, i que tenen llur origen en una construcció formada d'un mot genèric i d'un adjectiu de color. En d'altres casos, hem intentat rastrejar la identificació actual de l'indret i, malgrat que la identificació no ha estat possible, és clar que la denominació d'una formació aquosa formada a partir d'un terme de color ja devia funcionar en aquell moment com a nom de lloc, pel nombre de concurrències en els documents al llarg de diversos segles i per l'estabilitat lèxica que presenta.

Hom conclou, a partir de les dades recollides, que el color és un element molt característic no només del paisatge terrestre, sinó també de l'aquàtic, tal com es desprèn de les fonts documentals de la Catalunya altmedieval. Es constata, a més, que l'element cromàtic devia funcionar en l'origen com a mitjà per identificar i assenyalar allò que cridava l'atenció de l'home en el paisatge i que se'n diferenciava.

23. Sobre la qüestió de la cromotoponímia en la documentació llatina de la Catalunya altmedieval i de les tonalitats predominants, vegeu el treball de Quetglas i Gómez Rabal (2018: 328-329), i d'Álvarez Aguado (2023: 721-723).

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

Publicacions en línia

- CODOLCAT = QUETGLAS, Pere J. (dir.) / GÓMEZ RABAL, Ana (coord. ed.): *Corpus Documentale Latinum Cataloniae (CODOLCAT)* 11 (2022). Barcelona: CSIC / UB. En línia: <<https://gmlc.imf.csic.es/codolcat>>. [Consulta: 30 d'octubre de 2023.]
- GMLC digital = QUETGLAS, Pere J. (dir.) / GÓMEZ RABAL, Ana (coord. ed.) / PUIG RODRÍGUEZ-ESCALONA, Mercè (ed.): *GMLC digital* 2 (2022). Barcelona: CSIC / UB / IEC. En línia: <<https://gmlc.imf.csic.es/glossarium>>. [Consulta: 15 de setembre de 2023.]

Llibres

- ÁLVAREZ AGUADO, Anahí (2023): *Els colors de la Catalunya altmedieval. Estudi lèxic*. Universitat de Barcelona, disponible a: <<http://hdl.handle.net/10803/688916>>.
- BASTARDAS I RUFAT, Maria-Reina (1994): *La formació dels collectius botànics en la toponímia catalana*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- BASTARDAS I RUFAT, Maria-Reina (2015): «El terme pretopònim en el DECat de Joan Coromines», *Quaderns de filologia: estudis lingüístics* 20, p. 149-162.
- COROMINES, Joan (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, vol. I-VIII. Barcelona: Curial.
- DORION, Henri / POIRIER, Jean (1975): *Lexique des termes utiles à l'étude des noms de lieux*. Québec: Les Presses de l'Université Laval.
- DORION, Henri (1998): «La toponymie, complice involontaire de la politique?», dins NICOLAISEN, Wilhelm Fritz Hermann (ed.): *Scope, Perspectives and Methods of Onomastics. Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences (Aberdeen, august 1996)*, Aberdeen, vol. 1, p. 5-19.
- GMLC = BASSOLS, Marià / BASTARDAS, Joan (dir.) (1960-1985): *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae. Voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100*, vol. I (A-D). Barcelona: CSIC / Universidad de Barcelona; BASTARDAS, Joan (dir) (2001 i 2006): *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae. Voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100*, fasc. 11 (F) i fasc. 12 (G). Barcelona: CSIC; *Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae. Voces latinas y romances documentadas en fuentes catalanas del año 800 al 1100*, vol. I (A-D). Barcelona: CSIC / Universidad de Barcelona, 2ª ed., curadores GÓMEZ RABAL, Ana / GRÀCIA SAHUQUILLO, Teresa / QUETGLAS, Pere J.
- MOREU-REY, Enric (1982): *Els nostres noms de lloc*. Mallorca: Editorial Moll.
- QUETGLAS, Pere J. / GÓMEZ RABAL, Ana (2018): «El paisatge inexistent», dins PÉREZ RODRÍGUEZ, Estrella (ed.): *Las palabras del paisaje y el paisaje en las palabras de la Edad Media. Estudios de lexicografía latina medieval hispana*, (Corpus Christianorum, Lingua Patrum XI). Turnhout: Brepols, p. 315-338.
- QUETGLAS, Pere J. (2019): «Para problemas, los colores. Variación e innovación en la terminología cromática de la latinidad altmedieval hispánica», dins GÓMEZ RABAL,

- Ana / HAMESSE, Jaqueline / PAVÓN, Marta (ed.): *El lenguaje del arte. Evolución de la terminología específica de manuscritos y textos*. Basel: FIDEM (TEMA 94), p. 49-121.
- RABELLA, Joan Anton (2019): «Els noms dels rius catalans», *Onomàstica. Anuari de la Societat d'Onomàstica*, 5, p. 205-225.
- ROCA GARRIGA, Pere (1956): *Los términos de color en la toponimia catalana*. Sallent: Abadia de Sant Cugat del Vallès.
- TORT, Joan (2006): «Els noms de lloc i el territori», dins MALLORQUÍ, Elvis (coord.) / RABELLA, Joan Anton / TORT, Joan / ROMA, Francesc: *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*. Girona: Fonts, 4, p. 78-79.

RESUM

El color és un dels elements que de bell antuvi l'home ha tingut a l'abast per caracteritzar el paisatge, no només terrestre, sinó també el comprès per rius, llacs, gorgs i estanys, a partir de les tonalitats dels fons aquàtics, marges i riberes. En aquest treball es fa una anàlisi dels hidrònims, o denominacions que inclouen la idea d'aigua, constituïts d'un nom genèric i d'un adjectiu de color, que es testimonien en el corpus documental de textos i diplomes del domini lingüístic del català, en el marc cronològic dels segles IX-XII. El present estudi segueix de prop l'article de Quetglas i Gómez Rabal (2018) dedicat als colors en els topònims de la Catalunya altmedieval, i es presenta com una ampliació d'aquest, tot oferint per primer cop un recull dels cromohidrònims, això és, de les denominacions referides als cursos i formacions d'aigua constituïdes d'un element de color.

PARAULES CLAU: Cromohidronímia; llatí medieval; color; base de dades lèxica.

ABSTRACT

The colour of water in late medieval Catalan landscapes

Colour is one of the elements that the human race has had at its disposal in the characterization of landscapes right from the start, not only in the depiction of the land itself, but also rivers, lakes, pools and ponds, exploiting the shades found at the bottom of areas of water, and on banks and shores. In this paper, we analyse hydronyms, or words which include the idea of water, derived from a generic term or colour adjective, and found in the corpus of texts and legal documents from the Catalan linguistic area of the 11th and 12th centuries. We have based our study on the article published by Quetglas i Rabal in 2018, which examines the role of colour in late medieval Catalan place names, and which

we have attempted to expand by offering for the first time a collection of colour terms referring to water (chromohydronyms), that is, words containing a colour element and referring to watercourses and formations of water.

KEYWORDS: chromohydronymy, medieval Latin, colour, lexical databases.